

ЗАЩИТА НА ЛИТЕРАТУРНАТА ИСТОРИЯ. ЗА МЕТОДОЛОГИЯТА И СМИСЪЛА ОТ ПИСАНЕ НА ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ

Владимир Кришванек

*Институт за чешка и световна литература,
Чешка академия на науките*

The article is based on personal experience of a Czech literature historian with writing new Czech literature history. It is very difficult to create a synthetic view of literature metamorphosis of lasting validity in times that lack any universal philosophy of history, in times of unstable methodology of literature science. The essay summarises the limits of older Czech literature history, positivist and structuralist, presents new implemented project „Dějiny české literatury 1945 – 1989 (Praha, Academia 2007-8) and argues against the opinion that creating literature history is an antiquated matter. The article is a defence of the newly created methodology of literature history.

Key words: history, new Czech literature, history of literature, structuralism, positivism

В чешката литературна наука съществува богата традиция при писане на история на националната литература. Ще се насоча само към няколко избрани по-стари синтезиращи труда, за да припомня някои приложени методологически постановки, а също и произтичащите от тях опасности. Ако пропуснем различните списъци на книги и биографии на автори (например второто издание на „История на чешката литература“ на Йозеф Юнгман от 1849 г., библиографските и книгописните речници – „Пълен литературен летопис“ на Й. В. Михъл от 1839 г. или „Книгописен речник“ от Фр. Доуха от 1865 г., „Нашите мъже“ от Я. Е. Сойка от 1862 г. или „Водещите будители на чешката нация“ от Антонин Рибичка от 1883–1884), сериозен исторически синтез започва да създава чак силната генерация на литературните историци позитивисти. Център на техния интерес е литературата на деветнадесети век, преди всичко фазата на националното възраждане. Възхитителни с усърдието и със събрания фактографичен материал и до днес предизвикващи уважение са трудовете на литератур-

ния историк Ярослав Вълчек („История на чешката литература“, втори том, част първа – 1893 г., част втора – 1914 г.), на Ян Якубец (преди всичко второто издание на неговата „История на чешката литература“, чийто втори том от 1934 г. съдържа ценен обзор и коментар на проблеми на специализираната литература и класифицирано описание на всички събития и фигури от възрожденската литература), на Йозеф Хануш „Националният музей и нашето възраждане“ (1921 г., 1923 г., първа преценка на участието на чешката шляхта и тайните общества – на свободните масони и янсенистите – в създаването на възрожденската наука и култура) или на Ян Стракош „Началата на възрожденския историзъм“ (1929 г., където е оценено влиянието на Балбиновия католически патриотизъм върху зараждането на националното възраждане). Голям колективен труд на позитивистката школа е редактираната от Ярослав Вълчек „Чешка литература на деветнадесети век“ от 1902–1907 г., в която участват девет водещи историци (Я. Вълчек, Я. Якубец, Я. Махал, Й. Януш, Я. Кампер, К. Хикъл, А. Новак, Я. Кабелик и З. В. Тоболка). Монументалната „Обзорна история на чешката литература“ е завършена в четвъртото си издание от професора в Бърненския университет Арне Новак (Оломоуц, 1936–1939), който в противовес на позитивистката позиция поставя акцент върху националната специфика, произтичаща от влиянието на идейни течения, художествени стилове и забележителни творчески личности. Успоредно с възникването на отделните истории на чешката литература се водят специализирани и концептуални спорове за смисъла на чешката история въобще и преди всичко за тълкуването на националното Възраждане. Възраждането е интерпретирано като продължение на религиозната реформация, предимно на чешкобратската (социолога и философа Т. Г. Масарик), на традициите на патриотизма от епохата на барока (историка Йозеф Пекарж), на влиянието на европейските идейни течения (френския бохемист Арнощ Денис), без да е оценена в необходимата степен спецификата на чешката литература.

Всяка „литературна история“ говори не само за своя предмет – в този случай за историята на дадена литература, но също и за авторите на тези исторически интерпретации и тяхното време, за методологическото равнище на тогавашната литературна наука, за характера, личната смелост, степента на чувствителност при тълкуването и опита на хората, занимаващи се с наука, за идеологическите, често пъти и политическите предпочитания на времето, когато на тези личности им е било съдено да живеят и създават съответния исторически синтез. И предвид привлекателното геополитическо разположение на чешката

страна в центъра на Средна Европа, на границата на Изтока и Запада, на граничната бразда между германския и славянския свят, в пространство, стратегически и икономически небезразлично за могъщите съседи и отдалечените в географски план, но силни политически фактори, чешката история е изпъстрена с редица „препъникамъни“, които от време на време нарушават или най-малкото усложняват спокойното постъпателно развитие на чешкото общество и литература, като предизвикват специфични исторически парадокси, които големите нации с добре развити литератури не познават.

За позитивистката история на литературата е характерно непоколебимото убеждение в развойната ориентация на литературата, както и вярата в критически анализирания, подредена и канализирана фактография. Ограничението на тази „история“ идва от вманиаченото следване на чуждите литературни влияния, интертекстуалните връзки, чак до „лудостта“ на контактологията, което е произтичало не само от методологическия инструментариум, но и от недооценяването на спецификата и оригиналността на собствената национална литература. Стръскащ пример в това отношение е известната интерпретация на романтичния поет Маха като епигон на лорд Байрон и на чешките последователи на Маха като епигони на споменатия вече епигон, както пише в своята студия „К. Х. Маха и чешкият байронизъм“ полският бохемист Мариан Зджиховски (1893 г., превод на чешки 1895 г.), който надценява влиянието на Байрон и като цяло недооценява своеобразието, независимостта и новаторската роля на Маха за цялата съвременна чешка поезия. Сега можем да гледаме с усмивка на тези литературно-исторически ексцесии, но те в различна форма се връщат и днес, например в ревностния стремеж на нашия нов елит да влезе отново в Европа и да стане респектираща част от западноевропейската култура. Не би трябвало да забравяме и това, колко важна роля е играла за националната култура старата история на литературата, как са се канонизирали или разрушавали исторически културни модели и конвенции. Въпреки своите недостатъци позитивистката история на литературата е изиграла важна роля на научен авангард в борбата с много възрожденски митове на деветнадесети век. „Обзорната история на чешката литература“ на Арне Новак със своя национален патос, с големите си мащаби и с факта, че е издадена в окончателната си версия през втората половина на трийсетте години на двадесети век, се превръща в голямо културно събитие, като насърчава чешкото национално съзнание във време на заплахата за живота на нацията и целостта на държавата от ширещия се великонемски шовинизъм и нацизъм.

Следвоенната история на литературата е свързана със създаването на Чехословашката академия на науките и конкретно с Института за чешка литература, където под ръководството на главния редактор – академик Ян Мукаржовски, през петдесетте години се работи по проект за литературноисторически синтез, който проект се реализира в многотомната „История на чешката литература“ I–IV: с ранната чешка литература се занимава колектив от автори под редакцията на Йозеф Храбак (1959), които стигат до седемдесетте години на деветнадесети век; литературата на народното Възраждане е дело на Феликс Водичка и четиримата му сътрудници (Карел Дворжак, Рудолф Хавел, Владимир Щепанек и Мария Ржепкова) и представлява забележителен и досега синтез (1960); литературата от втората половина на двадесети век е работена от млад колектив (Иржи Брабец, Ярослава Яначкова, Милан Янкович, Карел Крейчи и Зденек Пешат) под ръководството на тридесетгодишния тогава Милош Похорски и книгата е била издадена през 1961 г. Работата над четвъртия том, който обхваща чешката литература от първата половина на двадесети век, се е проточила до голяма степен поради идеологически и политически причини, така че томът в първата си версия е довършен чак през 1968 г., но след окупацията през август 1968 г. и последвалата политическа „нормализация“ вече не е могъл да бъде издаден и излиза с нови допълнения и поправки почти след трийсет години, през 1995 г. Във всичките четири тома на това издание на чешката история на литературата в различна степен личат следите на историческия момент на тяхното създаване, на равнището на тогавашната литературоведска методология и променливата политическа и културна атмосфера през петдесетте и шейсетте години. За най-сполучлив том трябва справедливо да приемем тома, посветен на националното Възраждане, който е логически и концептуално издържан и съчетава, по аналогия с останалите токове, обзорно историческо въведение, съдържащо глави, посветени на отделните литературни родове (поезия, проза и драма), с литературноисторически портрети на най-значимите личности в литературата. Водичка концептуално се е подготвил за този синтез със своята книга „Пътища и цели на възрожденската литература“ (1958) и с още една по-ранна монография – „Начало на новата чешка художествена проза – принос към литературната история по времето на Юнгман“ (1948).

Две значими научни фигури играят положителна роля върху тази четиритомна академична история: Ян Мукаржовски – професор във Философския факултет в Карловия университет и ръководител на

Института по чешка литература, специалист по естетика и водещ представител на чешкия структурализъм от тридесетте години, и Феликс Водичка – професор в Педагогическия факултет на Карловия университет, литературен историк, който успешно съчетава своите умения да вниква в историческите явления с уменията да прилага спрямо тях структуралистката методология. На създаването на тази история в различна степен се посвещават учениците на Мукаржовски и Водичка – Милош Похорски, Зденек Пешат, Мирослав Червенка, Владимир Щепанек, Ярослав Яначкова и т. н. Трябва да си дадем сметка, че след 1948 г. структуралистката методология е жестоко критикувана от позициите на ортодоксалния и догматичен марксизъм, така че дори и Ян Мукаржовски, водеща фигура на този литературно-научен подход, е принуден в началото на петдесетте години официално да се отрече от нея. Въпреки това обаче структурализмът остава жив в чешкото литературно мислене и въздейства позитивно върху тази четиритомна история, при това без демонстративни овации, и през шейсетте години, които са политически по-либерални, той отново се утвърждава като стойностна научна платформа. И днес в чешкия литературнонаучен контекст и в различните модификации на постструктурализма и семиотиката неговото наследство остава много силно.

От началото на 90-те години на миналия век под ръководството на новия ръководител на Института за чешка литература – Владимир Мацура, започва да се формира проект за история на литературата, която да допълни представата за следвоенната чешка литература и в съдържателно и хронологическо отношение да следва четирите части на вече създадената история. В същото време обаче ние¹ разбихме, че нашата „История на чешката литература 1945–1989“ не бива да бъде обикновено продължение, а трябва да се разграничи от предшестващите исторически синтези, които в много отношения са анахронични. Искахме отново да прочетем и преосмислим цялата следвоенна литературна продукция, да подходим без предварителна нагласа и обремененост, да приложим еднакъв критерий към трите комуникативни кръга, които предлага чешката следвоенна литература: официално издавана литература, продукция на самиздат и литература, публикувана зад граница. Ситуацията беше усложнена от трикратното прекъсване по политически причини на континуитета на следвоенната литература – победата на комунизма през 1948 година, окупацията през август 1968 г. и победата на демокрацията през ноември 1989 г.

---

¹ Авторът на статията участва в създаването на посочената история на литературата. – Бел. пр.

Последната дата твърде еднозначно определи периодизационните граници на нашата история в условия на новосъздаваща се държавна върхушка през деветдесетте години, върхушка, която се отличаваше с целенасочена политическа ограниченост, отхвърляща всичко създадено във времето на социализма, при което аксиологичният хаос на този превратен период затрудняваше нашата изследователска работа.

Необичайното в нашата нова „История“ беше провокирано от това, че в различна степен в създаването ѝ се включиха повече от петдесет специалисти от всички поколения, изследователи не само от Академията на науките, но и от висшите училища, специалисти от различни институции, литературни критици, теоретици и историци, специалисти върху историята на цензурата, на детската и популярната литература, в областта на филмовата, радио- и телевизионната интерпретация на литературни творби, на преводната литература и др. Всички те подготвиха основни и помощни студии, събираха и обработваха материала, създаваха условия за цялостния синтез. Малцина от тях имаха опит в писането на литературна история: някои студии бяха богати на идеи, при това методологично и стилово разнообразни, но други бяха едностранни, често непълни, което изискваше колосална работа от страна на редакторите на отделните профили, за да ги структурират, допълнят и стилово да ги уеднаквят. Тази работа извършваше най-малкото ядро на редакторския колектив: историкът Петър Чорней редактираше разделите, посветени на историческия и политическия контекст; Павел Яноушек, който след покойния Владимир Мацура пое длъжността главен редактор, а едновременно с това и ръководството на Института по чешка литература, се посвети на развитието на следвоенния театър; бърненският литературен историк Бохуслав Докоупил редактираше главите, посветени на прозата, а аз отговарях за цялата следвоенна поезия във всичките ѝ течения и модификации. Основните студии върху поезията създадоха литературните историци Ярослав Мед, Пршемисъл Блажичек, Петър Хрушка, Марие Лангерова, Мартин Маховец, Михал Яреш, Рихард Свобода, Михал Прибран и Владимир Папоушек.

Всяка довършена от мене част на този синтез беше подложена трикратно на анализ от опонентите, едва след тройния колективен прочит, специализираните бележки и нанасянето на всички добавки текстът на „Историята“ придоби окончателен вид. После премина през фактологична и езикова редакция. Работата над текста на главите за поезията продължи десет години. През това време имах възможност задълбочено да се запозная с цялата поетическа продукция от

времето на Протектората до деветдесетте години – с изданията, излязали извън страната, със самиздата и с официално издаваните книги, с отношението на оперативната критика към тях и на специализираната литература. Изпадах в отчаяние, когато моят първоначален синтетичен текст се разпадаше при бележките на рецензенти и колеги, дразнех се от непълните им наблюдения и объркани аргументи, отново съставях текста след дълги бележки и пак се повтаряше омагьосаният кръг от мнения на опоненти и забележки. Едва след третия рунд текстът беше готов. Понякога се виждах като боксьор, който има чувството, че няма да издържи на ринга физически и психически третия, заключителен рунд. Въпреки изнурителния характер и продължителност на тази работа съм много щастлив, че натрупах такъв ценен опит.

Десет години живях със следвоенната поезия. Своите разсъждения и студиите, които възникваха в процеса на работа над „Историята“, обобщих в книгата „Колко възможности има стихотворението. Глави от следвоенната чешка поезия 1945–2000 г.“ (Бърно: Хост, 2007). Разбрах, че за литературния историк никой автор не е безценен, че за него няма малки автори, дори напротив, автори с напълно конвенционален изказ са идеален материал, чрез който можем убедително да онагледим естетическите и идейните норми на дадения момент. Разбрах, че задачата на историка не се състои в ролята на идеен съдник и художествен арбитър, на критик, оценяващ от позицията на съвременния момент качествата на литературната творба, или на теоретик, за когото художествената литература е само материал, чрез който да оправдава достоверността на своите теории и хипотези. Литературният историк трябва по-внимателно да подхожда към художествената стойност на творбата, неговата основна задача е да освободи произведението от преходните страни на настоящия контекст, да систематизира в синхронен и диахронен план литературноисторическия материал и да акцентира върху мястото на литературното произведение в историческия развой. И тук продължава да е валидна типологията на Мукаржовски за художествената стойност на творбата като цяло, състояща се от три по-детайлизирани компонента: *актуално значение*, което е приоритет на литературната критика, целяща актуалното, конкретноисторическото отношение към произведението, като тук се отнасят редица допълнителни критерии – политически, обществени и личностни; *развойно значение* – каква роля играе творбата в контекста на промените на самата литература, в нейните родове и жанрове, какво необикновено внася, което надхвърля рамката на нормите и конвенциите, характерни за самия исторически момент, какво

ново внася в иманентния характер на произведенията за дадения отрязък от време; *универсално значение* – какво е общовалидното екзистенциално послание и с какво влиза в обсега на световната литература, състояща се от толкова много изключителни художествени произведения.

„Историята на чешката литература 1945–1989 г.“ излезе в четири обемни тома през 2007–2008 г. и в широк мащаб представи обстойно изцяло променящата се политическа и социална ситуация през следвоенния период, литературния живот, издателската и културната политика, историята на цензурата, преводната литература, повлияла върху облика на родната литература, също детската и популярната литература, радио-, телевизионните и филмовите интерпретации на литературни творби. Основният акцент обаче беше поставен върху три ключови области на литературното творчество – поезия, проза и драма. Не пишехме глави за отделни личности, както правеха това в Академичната история предхождащите ни изследователи, цялостната характеристика на творбите на най-известните автори включвахме в главите, посветени на поезията, прозата и драмата като тяхна съставна част. Основните и допълнителните глави в нашата „История“ се разраснаха в значителна степен, така че самите поетически, прозаически и драматургични произведения донякъде са засенчени от тях. Ние не написахме традиционна история на литературата, по-скоро създадохме исторически компендиум, който разглежда и структурира огромно количество материал и служи на читателите за позадълбочена ориентация в сложния и объркан терен на следвоенната литература. Ние не искахме нашата „История“ да стане задължителна за училището и обществото и така да кодифицира нашите пропуски, грешки и заблуди.

Във времето, когато се говори за края на човешката история, светът с помощта на новите технологии и по-бързи комуникации се променя, но в същото време той постоянно се разпада, става труден за разбиране, на пръв поглед изглежда, че писането на някаква си „История на литературата“ е донкихотовско начинание или излишно удоволствие. Всички универсални философски учения, които позволяваха да се изложи многопластовият исторически материал в някаква устойчива надличностна система, се срутиха. Всякакви телеологични гледни точки, според които развитието на литературата върви към някаква безкрайност, се дискредитираха. Всяка универсална научна система може да бъде заподозряна в опит за връщане към тоталитарното мислене. Много специалисти говорят за безсмислието от писането на

литературна история днес, когато съвременното е изгубило своята идентичност. Възникват редица въпроси и често те са принципни. Всъщност допускам, че всяко ново поколение литературоведи би трябвало да има възможността и задължението да напише своя колективна „История на литературата“, а най-компетентните и най-старателните от това поколение биха могли да напишат своя собствена, индивидуална и като цяло неповторима история на тази литература. Най-големите критици на нашата работа обикновено са тези, които никога не са участвали в създаването на такъв исторически синтез и нямат богат опит в изследването на литературноисторическите проблеми.

Работата над „Историята на литературата“ ме научи да бъда смирен. Осъзнах, че никаква научна методология, дори да е най-модерната или най-немодерната, не е самодостатъчна, че всяка има своите предимства и ограничения, че дори отдавна остарели методи са в редица аспекти много ценни. Литературният историк узрява бавно, той трябва да прочете и премисли много книги, да обозре редица събития, да се запознае подробно с контекста, за да може да използва в работата си натрупаните познания и опит от този дългогодишен и многоаспектен процес. Той трябва да вярва в смисъла на своята работа, трябва да обича художествената литература и ако използваме думите на известния чешки литературен историк Иржи Опелик, литературната история да стане за него „любим занаят“.

Превод от чешки: Таня Маджарова